

**RÁWISH SÓZ SHAQABÍNÍN TÚRKIY HÁM QARAQALPAQ TILLERINDE
IZERTLENIWI**

Pirniyazova Tazagul Jeńisbay qizi,
Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı 1-kurs magistri

Ilimiy basshısı: Abdimuratov Turǵanbay Jiemuratovich,
Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq tili kafedrası docenti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903126>

***Annotaciya:** Bul maqalada ráwishlerdiń eń dáslep óz aldına sóz shaqabı retinde payda bolıwı hám túrkiy jáne basqa da tillerde izertleniwı sóz etiledi.*

***Tayanış sóz:** Ráwish, mánilik, morfologiyalıq sintaksislik, qurılısı, dárejeleri.*

***Annotaciya:** Bu maqolada ravishlarning eng avval alohida so'z turkimi sifatida paydo bo'lishi va turkiy hamda boshqa tillarda o'rganilishi so'z etiladi.*

***Kalit sóz:** ravish, ma'nolik, morfologik, sintaktik, tuzilishi, darajalari.*

***Abstract:** This article discusses the initial emergence of adverbs as a separate branch of speech and their study in Turkic and other languages.*

***Keywords:** Adverbial modifier, semantic, morphological, syntactic, structure, and degrees.*

Eń dáslep túrkiy tillerindegi ráwishti ayırım sóz shaqabı retinde belgili tyurkologlar A.Kazembek, P.M.Melioranskiy, M.A.Terentevlar ózleriniń ilimiy miynetlerinde kórsetip ótti.

XX ásirde belgili tyurkologlardan A.K.Borovkov uyǵır tili boyınsha, N.K.Dmitriev túrk, qumıq, bashqurt tilleri boyınsha, L.N.Xaritonov yaqut tili boyınsha, A.N.Kononov túrki hám ózbek tilleri boyınsha jazǵan ilimiy grammatikalarında ráwish sóz shaqabınıń leksika-semantikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik ózgeshelikleri haqqında keń túrde aytıp ótedi.

Biz bul jumısımızda túrkiy tillerindegi hám qaraqalpaq tilindegi ráwish haqqında jazılǵan ayırım monografiyalardı, ilimiy grammatikalardı basshılıqqa alamız. Akademik A.N.Kononov túrk tilindegi ráwishlerdiń mánilik jaqtan bóliniwı, jasalıwı, adverbializaciya qubılısı haqqında pikirlerin bildirgen. [5]

Ózbek tilindegi ráwishlerdiń mánilik túrleri, jasalıw jolları, dáreje kategoriyası haqqında akademiyalıq grammatikada [8] keń túrde sıptalamalar beriledi.

Usınday baǵdardaǵı izertlewler qazaq tiliniń grammatikasında sóz etiledi [6]. Bul miynette qazaq tilindegi ráwishler mánilik jaqtan segiz toparǵa bólinip qaraladı.

Qazaq tilindegi ráwishler boyınsha arawlı izertlew alıp barǵan ilimpaz A.Isqaqov boldı. Ilimpazdıń bul máselege arnalǵan monografiyasında ráwish katigoriyasınıń túrkiy hám qazaq tilindegi izertleniw jaǵdayına keń toqtaydı [10]. Ol házirgi qazaq tilindegi ráwishlerdi mánilerine qaray jeti toparǵa bólip qaraydı. Sonıń

menen birge A.Isqaqov ráwishlerge grammatikalıq sıpatlama berip, ásirese onıń jasalıw jollarına kóbirek dıqqat awdaradı. Ráwishtiń qosımtalar arqalı basqa sóz shaqaplarınan jasawın hár tárepleme qarastırǵan. Ilimpazdıń bul miyneti ráwish sóz shaqabına arnalǵan dáslepki arawlı izertlewdiń biri bolıwı menen de qunlı.

Qaraqalpaq tilindegi ráwish haqqında eń dáslepki pikirler N.A.Baskakovtıń fundamental miynetinde [1,217] ayıladı. Ilimpaz ráwishlerdi qaraqalpaq tilinde jeke sóz shaqabı dep qaraw menen birge, onıń grammatikalıq hám funkcionallıq úsh túrli formaǵa iye ekenligin kórsetedi: a) atributivlik pısıqlawıshlıq(bul kóbinese ráwish ushın tán); b) atributivlik-anıqlawıshlıq (ráwish tiykarınan arawlı sóz jasawshı qosımtalar jalǵanıwı arqalı iske asırıladı); v) substantivlik forma, bunda ráwish gápte baslawısh hám tolıqlawısh aǵza bolıp keledi. [1,217]

Qaraqalpaq tilindegi ráwishler boyınsha arawlı izertlew alıp barǵan ilimpaz J.Eshbaev boldı. Ilimpazdıń bul temaǵa arnalǵan ilimiy monografiyasında [3] ráwishlerdiń qurılısı hám jasalıwı, dárejeleri, mánilerine qaray túrleri haqqında keń túrde sóz etedi. Sonday-aq, ráwishtiń sintaksislik xızmeti haqqında ilimiy pikirlew júrgizedi. Usı tiykarda ilimpaz házirgi qaraqalpaq tilindegi ráwishlerdiń leksika-semantikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik ózgesheliklerin kórsetedi.

Qaraqalpaq tilindegi ráwishlerdiń mánisi hám grammatikalıq belgileri, jasalıw ózgeshelikleri, mánisi jaǵınan túrleri haqqında ilimiy pikirler A.Qıdırbaevtıń miynetinde [6] ayıladı. Ilimpaz ráwishlerdi jasawshı bir neshe qosımtalar menen birge gónergen qosımtalar haqqında aytıp ótedi. Sonday-aq, miynette ráwishtiń dárejeleri, gáptegi xızmeti boyınsha pikirler berilgen.

Házirgi qaraqalpaq tilindegi ráwish sóz shaqabınıń leksika-semantikalıq, grammatikalıq ózgeshelikleri joqarı oqıw orınları studentler ushın sabaqlıqta[8] keń túrde talqınlanadı. Sabaqlıqta ráwish sóz shaqabınıń mánilik túrleri, sapalıq ráwishler (sın ráwish, muǵdar-dáreje ráwishi) hám jaǵdaylıq ráwishler (waqt ráwishi, orn ráwishi, sebep, maqset ráwishi) bolıp bólinip qaraladı. Ráwishlerdiń jasalıwında morfologiyalıq, sintaksislik, semantikalıq, semantikalıq usıllar ilimiy tiykarda beriledi.

Qaraqalpaq tiliniń akademiyalıq grammatikasında [9] mánili sóz shaqapları qatarında ráwishler haqqında ilimniń sońǵı jańalıqları tiykarında ilimiy pikirler orın alǵan. Sóz jasalıw tarawında ráwishtiń qaraqalpaq tilinde jasalıw usılları tuwralı ilimiy pikirler orın alǵan. Morfologiya tarawında ráwish haqqında ulıwma túsiniń mánisine qaray túrleri, dárejeleri sóz etiledi.

Demek, túrkiy tillerinde hám qaraqalpaq tilinde ráwish sóz shaqabı haqqında bir qansha ilimiy miynetler bar. Bul miynetlerde ilimpazlar ráwishtiń leksika-

semantikalıq, sintaksislik ózgeshelikleri menen bir qatarda morfologiyalıq ózgesheliklerine toqtap ótedi.

Sońǵı dáwirlerde ayırım monografiyalıq izertlewlerde ráwishleriń jasalıwı haqqında da sóz etiledi [2]. Ráwish tiykarınan, ózgermeytuǵın sóz shaqabı. Solay bolsa da ráwishler basqa sóz shaqaplarınan ónimli jasaladı hám arawlı sóz jasawshı qosımtalarına iye. Morfologiyalıq usıl ráwishlerdiń jasalıwındaǵı ónimli usıl bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar:

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, II том. Фонетика и морфология, Москва, 1952. 217-бет
2. Dáwletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq tiliniń sóz jasalıw sisteması. Nókis, 2021.
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинде рәуиш. Нөкис, 1976.
4. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград, 1956
5. Қазақ тилинің грамматикасы, I том. Морфология, Алматы, 1967.
6. Қыдырбаев А. Қарақалпақ тил илиминиң гейпара мәселелери. Нөкис, 1988.
7. Ўзбек тили грамматикаси, II том. Морфология, Тошкент, 1975
8. Хэзирги қарақалақ тили. Морфология. Нөкис, 1981
9. Хэзирги қарақалпақ әдебиу тилинің грамматикасы, Нөкис, 1994.
10. Ыскаков А. Наречие в современном казахском языке. Алма-ата, 1950.